

ЗНАЧЕННЯ ЕМПАТІЇ У ФОРМУВАННІ ТВОРЧОЇ УЯВИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИКИ

У статті розглядається значення емпатії у формуванні творчої уяви майбутнього вчителя музики. Підкреслюється вплив механізмів емпатії на спілкування педагога та студента, а також розвиток емоційності студента за допомогою емпатії. Доводиться, що таке застосування емпатії веде до збагачення творчої уяви останнього.

Ключові слова: творча уява, емпатія, майбутні вчителі музики.

В статье рассматривается значение эмпатии для формирования творческого воображения будущих учителей музыки. Подчеркивается влияние механизмов эмпатии на общение педагога и студента, а также развитие эмоциональности студента через эмпатию. Доказывается, что такое использование эмпатии приводит к обогащению творческого воображения последнего.

Ключевые слова: творческое воображение, эмпатия, будущие учителя музыки.

The article considers the empathy to form creative imagination of teachers of Music. The relationship between the human speech and musical speech, being revealed in intonation, articulation, diction, metro-rhythm etc., is stressed. It is proved that improvement of the empathy skill may serve as a condition of Music teachers' creative imagination formation.

Key words: creative imagination, empathy, teachers of Music.

Постановка проблеми. Національна доктрина розвитку освіти України (2001 рік) передбачає створення умов для формування в дітей і молоді цілісної наукової картини світу, розвиток творчих здібностей і здатності до самостійного наукового пізнання. У зв'язку з цим актуальним стає створення умов для особистісного розвитку і творчої самореалізації кожного громадянина. У контексті цих завдань зростають вимоги до професійної підготовки вчителів, зокрема формування їхньої творчої уяви, оскільки вона є базою будь-якого творчого процесу, а також виступає значним компонентом психотехніки вчителя. Особливість творчої уяви майбутніх учителів музики пов'язана з образно-емоційною природою цього мистецтва. У той же час, емпатія, яка є одним із важливих умінь психотехніки вчителя, обмежується його безпосереднім емоційним досвідом.

Аналіз актуальних досліджень. Механізми емпатії в навчанні досліджували Є. Басін, М. Бобкова, С. Борисенко, Т. Василю-

шина, Р. Карамуратова, Г. Коджаспірова, І. Кузнецова, Г. Михальченко, Л. Надрова, І. Нікіфорова, К. Роджерс, С. Щebetенко та ін.

Мета статті – розкрити значення емпатії у формуванні творчої уяви майбутніх учителів музики.

Виклад основного матеріалу. Ми вважаємо, що збагачення творчої уяви вчителів музики буде ефективнішим, якщо у процесі навчання використовувати механізми емпатії як для розуміння емоційного стану студента та впливу на нього, так і для емпатійного зв'язку з образами художніх і музичних творів.

Оскільки впливати на емоційний стан студента можливо тільки володіючи емпатією, коли викладач розуміє почуття студента, уміє співчувати йому, для нас було важливим визначення емпатії як розуміння психологічного стану партнера з спілкування, що забезпечує емпатійний зв'язок між викладачем і студентом на занятті. Ми враховували думку Ш. Амонашвілі, який, визначаючи особистісні якості вчителя, вказує на його емпатійні здібності: «Розуміти дітей – значить стати на їхню позицію, цінувати їхні почуття, приймати їхні турботи й справи як серйозні (вони і є такими) і зважати на них...» [1, с.8-9].

Емпатія (від. греч. *empathēia* – відчуження, співчуття) – здатність людини ототожнювати (ідентифікувати) один зі своїх Я-образів з уявленим образом “іншого”, з образами інших людей, живих істот, неживих предметів і навіть із лінійними і просторовими формами. Таким чином, емпатія веде до зміни самосвідомості, що дозволяє мислити й діяти з позиції нового Я.

Найповніше визначення емпатії дав К. Роджерс: «Перебувати у стані емпатії – означає сприймати внутрішній світ іншого точно, зі збереженням емоційних і значенневих відтінків. Начебто сам стаєш цим іншим, але без втрати відчуття “начебто”» [10, с. 235]. К. Роджерс вважав, що емпатійний спосіб спілкування з іншою особистістю має допомагати людині переживати повніше й конструктивніше.

Слід зазначити, що у психології найчастіше виділяються такі визначення емпатії:

– як здатність проникати в чужу свідомість, розуміти її емоційні стани й афективні орієнтації у вигляді співчуття й на цій основі передбачати реакції іншої людини (І. Коган, Д. Майєрс, К. Роджерс Л. Стрелкова);

— як співчуття, вживання в будь-яку подію або ж в об'єкт мистецтва (Т. Ліппс);

— як “афективний зв'язок” з іншими людьми, де емпатія набуває значення співпереживання, розуміння емоційного стану, проникнення в переживання іншої людини (Р. Даймонд, С. Маркус, Д. Мід, І. Юсупов);

— як здатність послідовно виявляти емпатійне розуміння іншого в мові або дії і гнучко переключатися від стану розуміння іншого на вираження своїх почуттів (Ю. Гіппенрейтер, Т. Карягіна, Е. Козлова).

За визначенням Є. Басіна, «емпатія як універсальна творча здібність пронизує всі стосунки, що виникають у педагогічній взаємодії “педагог – учень – твір”» [2]. Таким чином, емпатійний зв'язок об'єднує не лише студента і композитора, котрий проникає в його душу через відтворення музичного образу, в його уяві емпатія також поєднує двостороннім зв'язком студента й педагога, що дає можливість останньому дієвіше впливати на формування уяви студента. Є. Басін так описує механізми емпатії: використовуючи перший, людина “поселяє” у своїй свідомості якийсь образ, якесь уявлюване “Я”, чий погляд вона поділяє. Цей процес називається психічним моделюванням, тобто “моделюванням “Я” за особистістю іншого”. Уявлюване “Я” формується внаслідок переходу найрізноманітніших образів із системи “не – Я” в систему “Я”, через що образ наче перетворюється на “Я”, набуває функції “Я”, тобто може керувати свідомістю та поведінкою [2, с.6]. Формування “Я – образів” можна вважати одним із засобів здійснення емпатії. Отже, ідентифікуватися можна не тільки з образом іншої людини, але також з образами тварин, стихій, неживих предметів, які так само часто присутні в музиці, як і образи людини.

Інший механізм, діалектично пов'язаний з першим, – це “вживлення”, проникнення в почуття якогось образу, співпереживання з ним. Якщо перший механізм зветься “інтродекція”, тобто внесення “емпатійного “Я” в реальну ситуацію творчого суб'єкта” [2, с. 10], то другий – проєкція, тобто уявне переміщення себе (свого реального “Я”) в ситуацію того об'єкта, в образ якого відбувається “вживлення”. Це – створення для реального “Я” уявлюваної ситуації “запропонованих обставин”.

Є. Басін пов'язує механізми емпатії і уяви. Він пише: «Будучи пов'язаним зі створенням уявлюваної та умовної ситуації, про-

екція та інтроекція суть механізми уяви, спрямовані на перетворення не системи “не-Я”, а системи “Я”» [2, с. 10]. Розвиваючи свою емоційність, убираючи в себе риси “іншого”, особистість студента стає ширшою, духовно багатшою, тонкішою. А тому збагачується його досвід, збільшується обсяг творчої уяви.

Роль емпатії в педагогічній діяльності вивчається в багатьох психолого-педагогічних дослідженнях.

Емпатію в педагогічному процесі дослідила Р. Карамуратова. Вчена вважає, що в педагогічній діяльності емпатія має свою специфіку: виступає як спосіб розуміння учня, спрямований на аналіз його особистості з метою формування його поведінки. Це інтелектуальний процес, за якого учитель будує свої стосунки з учнем, заздалегідь передбачаючи його погляди й враховуючи його внутрішню позицію [6].

Викликає інтерес дослідження С. Борисенко, яка вивчала проблему поліпшення підготовки вчителя до виховної роботи за допомогою розвинутої емпатії. Вона вважає, що емпатію в діяльності вчителя слід розглядати як необхідний компонент спілкування, котрий сприяє встановленню контактів з учнями і створює необхідний емоційний фон спілкування. Вона розглядає емпатію як процес, структурними компонентами якого є емоційна ідентифікація, особистісна рефлексія, моральна свідомість особистості [4].

Г. Михальченко визначає зміст поняття “дієва педагогічна емпатія”, встановлює зміст емпатії гуманістично спрямованої особистості. Автор розглядає емпатію як властивість особистості, котра виявляється в системі спілкування і взаємодії, робить висновок про те, що дієва педагогічна емпатія — це професійно значуща властивість особистості вчителя, котра забезпечує успіх міжособистісного впливу, виявляється й формується в сучасній творчій діяльності. Основна функція емпатії полягає в допомозі вихованцю у розв’язанні його проблеми [7].

Т. Василюшина, розглядаючи емпатію як фактор ефективності педагогічного спілкування, засвідчує, що здатність педагога до емпатії постає одним з визначальних факторів у встановленні педагогом таких стосунків з учнем, які сприяють не лише успішності здійснення ними спільної навчальної діяльності за рахунок сформованості в учасників спілкування належного рівня комунікативних умінь, а й, головним чином, створенню умов для повноцінного розвитку учня як суб’єкта життєдіяльності й

життєтворчості. Вона розглядає емпатію як особливе новоутворення особистості педагога, котре зумовлює ініціювання, перебіг і змістовність педагогічного спілкування і таким чином, перетворюється на дієвий фактор управління процесом педагогічного спілкування, отже, складається з певної сукупності взаємопов'язаних якостей [5].

М. Бобкова розглядає процес формування професійного налаштування педагога на емпатійний спосіб взаємодії. Вона робить висновок про те, що професійне налаштування педагога на емпатію у взаємодії з учнями (на співробітництво, на сприйняття настрою учнів, а також реакції самого педагога на ці настрої) обумовлює готовність педагога до продуктивної педагогічної взаємодії [3, с. 3]. Вчена вважає, що «психологічна структура професійного налаштування на емпатійний спосіб взаємодії охоплює три компоненти: емоційний (здатність до емоційного відгуку на переживання іншого), когнітивний (здатність розпізнавати загальні властивості в потоці експресивної чи ситуативної інформації про поведінку і здатність передбачати наслідки поведінки, виходячи з наявної інформації), поведінковий (здатність виділяти з контексту вербальну й невербальну експресію поведінки, здатність розуміти зміни у стосунках, що існують між одиницями інформації про поведінку)» [3, с. 7]. Виходячи з даної структури, автор пропонує механізми реалізації емпатійного способу взаємодії педагога на уроці: ідентифікація, розуміння, рефлексія, децентрація. [3, с. 8].

У контексті вивчення емпатійного зв'язку з образами художніх творів для нашого дослідження є цікавим дослідження С. Шибетенко, який вивчав проблему емпатії у взаєминах читача з літературним персонажами. Він вважає, що емпатія має місце не тільки в міжособистісних стосунках, але й у тому, як люди ставляться до речей, предметів, образів, у тому числі в ситуаціях комунікації з літературними персонажами. Автор стверджує, що взаємини читача з казковими персонажами можуть виражатися в різних формах взаємодії: ідентифікації, увімкненні казкового образу в Я – концепцію, а також у відторгненні образу персонажу [9].

Досліджуючи основи розвитку емпатії у майбутніх учителів музики, Л. Надірова визначає методи, які сприяють успішному розвитку емпатійності. До них вона відносить: асоціативний метод; рольове ототожнення з образом музичного твору; особистісне, суб'єктивне проживання уроку музики [8, с. 211-215].

Психологи вважають, що емоційне налаштування є самодостатнім проявом індивідуальності особистості, реалізація якої є творчим актом. Викристалізовуючи зміст музичних образів, творча уява студента не просто дублює зміст, а створює на його основі власний значеннєвий світ. І тому цей процес — творчий, хоча й розгортається у визначеному композитором руслі.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, можна стверджувати, що для формування творчої уяви вчителів музики використання механізмів емпатії у спілкуванні педагога і студента необхідно для розуміння психічного стану останнього з метою адекватного впливу на нього. Розвиваючи за допомогою механізмів емпатії емоційність студента, навчаючи його вбирати в себе риси “іншого”, ми збагачуємо творчу уяву останнього.

Подальшого дослідження потребує вивчення емпатійного відтворення музичних образів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амонашвили Ш.А. В школу — с 6 лет. // Педагогический поиск / сост. И.Н. Баженова — 2-е изд. — М., 1988. — С. 8-9.
2. Басин Е.Я. “Двуликий Янус”: О природе творческой личности. — М.: Магистр, 1996. — 171 с.
3. Бобкова М.Г. Формирование профессиональной установки педагога на эмпатийный способ взаимодействия : автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.07. — Екатеринбург, 2006. — 25 с.
4. Борисенко С.Б. Методы формирования и диагностики эмпатии учителей: дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04. — Л., 1988. — 196 с.
5. Василишина Т.В. Эмпатия як фактор ефективності педагогічно-го спілкування : дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.07. — К., 2000. — 180 с.
6. Карамуратова Р.Б. Психологическое исследование роли оценочной эмпатии в педагогическом процессе: дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.01. — Алма-Ата, 1984. — 213 с.
7. Михальченко Г.Р. Формирование эмпатии у старшеклассников : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01. — М., 1989. — 20 с.
8. Надирова Л.Л. Струны общности: теоретические основы развития эмпатии у студентов музыкально-педагогических факультетов. — Владимир, 1999. — 120 с.
9. Щebetенко С.А. Я-концепция, эмпатия и психологическая близость в отношениях читателя к литературным персонажам: автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.01. — Пермь, 2004. — 22 с.
10. Rogers C. R. Client-centered therapy. — Boston: Houghton Mifflin, 1951.